

PERCEPCIA KONFESIONÁLNEHO TEXTU V KONTEXTE LITERÁRNEJ TRADÍCIE A VÝVOJA SLOVENČINY

Marián Grupač

Abstrakt

Jazyk je základnou podmienkou naplnenia významu literatúry ako formy komunikácie. Príspevok pod názvom *Percepcia konfesionalneho textu v kontexte literárnej tradície a vývoja slovenčiny* predkladá fundamentálne informácie z hľadiska systému jazyka v literatúre ako súčasti literárnej a národnej tradície a vývoja spisovného slovenského jazyka. Na príklade interpretácie básne Proglas, ktorej autorom je Konštantín Filozof, a ktorá je predslovom k staroslovienskemu prekladu Biblie, sa usilujeme poukázať na možnosť percepcie konfesionalneho textu ako primárne literárneho diela. Proglas je opusom, ktorý okrem svojho náboženského, liturgického, filologického, historického významu disponuje a zahŕňa v sebe i dosah literárny, lebo táto báseň je predovšetkým „jedinečné a skutočne literárne dielo veľkomoravskej literatúry.“ Literatúra je obrazom, dychom, svedčou, dôkazom, a preto i svedkom svojej doby, života, kultúry a kultúrnosti, no predovšetkým kresbou človeka, jeho túžob, trápnutí, vzletov a teda i uľahnutí a vyhasínania. Význam *Proglasu* ako literárneho materiálu je nesporný.

Kľúčové slová: Literatúra. Jazyk. Starosloviencina. Slovenský jazyk. Proglas. Konštantín. Metod.

Abstract

Language is a basic condition for understanding the importance of literature as a form of communication. Contribution named *Confessional Text Perception in the Context of Literary Tradition and Development of Slovak Language* presents basic information from the point of view of the language system in literature as a part of literary and national tradition and development of the Slovak literary language. In an example of the interpretation of the poem Proglas, the author of which is Konstantin the Philosopher, and which is precursor to the translation of the Bible to ancient Slovak language - Slavonic, we seek to point to the possibility of perceiving the confessional text as a primary literary work. Proglas is an opus which, apart from its religious, liturgical, philological, historical significance, includes and encompasses the literary scope, because this poem is primarily a "unique and literary work of Great Moravian literature." Literature is a picture, a breath, a confession, proof, and hence witnesses of his time, life, culture and culture, but above all by the drawing of man, his desires, tangling, take-offs, and thus of ease and extinction. The meaning of Proglas as a literary material is indisputable.

Keywords: Literature. Language. Slavonic. Slovak language. Proglas. Konstantin. Metod.

Literatúra je odrazom života.

Nie je však len napodobneninou reality, či platónovským napodobňovaním napodobnenín; nie je len prostým opisom skutočných vecí a ľudí a javov a života. Literatúra, ako hovorí románopisec Mario Vargas Llosa, tu nie je preto, aby opisovala život, ale aby k nemu niečo pridala. Veľké, slávne a hrdé národy si vždy ctili svoju reč, svoj jazyk, a nie menej potom i svoju literatúru a jej tvorcov. Vodcovia a panovníci však spisovateľov a básnikov nielen ctili, ale väčšmi a častejšie sa ich aj obávali. Múdry a dôvtipný vládca predsa veľmi dobre vedel, že slovo má veľkú moc, a že poslušnosť je živená predovšetkým nevedomosťou. Literatúra je určením a ortieľom nielen pre toho, kto ju píše, ale predovšetkým pre toho, kto ju žije. literatúra, ako spôsob života. Literatúra je predsa kľúčový fenomén a determinant sebaurčenia, kultúry a kultúrnosti národa, jeho jazyka, tradícií, dedičstva, ale i vývoja a životaschopnosti. Na základe skúmania histórie dejín a súčasného stavu písaného slova, národných literatúr, vrátane slovenskej, by sme mohli konštatovať, že vývoj, charakter a opodstatnenie literatúry v jednotlivých dejinných fázach a „geospoločenských“ a politických priestoroch ovplyvňovali a modelovali štyri zásadné faktory:

1. Jazyk

2. Tradícia

3. Vonkajšie (inonárodné) kultúrne a spoločenské vplyvy

4. Vojny

Literatúru, ako súčasť kultúrneho dedičstva národa, ale i ľudstva, nemožno separovať, izolovať. Pohľad z perspektívy odlišností, jedinečností, je priamym dôkazom a oprávnením k akceptovaniu svojbytnosti národa, avšak už nie ako izolovaného artefaktu, ale ako organickej súčasťi širšej (európskej a svetovej) kultúrnej, spoločenskej, a predovšetkým umeleckej, súvzťažnosti.

Pripúšťame, že literatúra je aj výraz života človeka, jeho individuality, jedinečnosti; je to pečať snahy o poznanie, o záchranu seba a teda i sveta. Domnievame sa preto, že na svete nie sú otázky preto, aby boli všetky zodpovedané. Pretože práve tie básnické sú napokon vyslovené ako jedna z možných odpovedí na mnohé.

Jazyk ako určujúci predpoklad pre vznik a vývoj národnej literatúry

Jazyk, v kontexte tvorby a šírenia literatúry, tvorí základnú podmienku plnohodnotného naplnenia komunikačnej, estetickej, filozofickej, umeleckej, ale i spoločenskej roviny vo viacstupňovej korelácii a interakcii ľudskej činnosti vedúcej k (seba)vyjadreniu a vytvoreniu si pohľadu na svet okolo, ale nie menej i na ten, ktorý sa nachádza v každom z nás.

Jazyk vo všetkých jeho podobách nie je, podľa Žeňucha,¹ iba prostriedkom na dorozumievanie, ale slúži aj ako doklad o historickej a empirickej existencii národného spoločenstva.² Vývin a úroveň rozvinutosti tohto spoločenstva potom prirodzene dokladuje slovná zásoba, ktorá obsahuje rozličné pomenovania remesiel a

¹ ŽEŇUCH, Peter. Učený muž tejto zeme a jeho dedičia. In: *Prvý po mene známy... III. štvrtročnica zrodu svätogorazdovskej tradície na Slovensku*. Martin: Matica slovenská, 2016. 135 s.

² ŽEŇUCH, Peter. Učený muž tejto zeme a jeho dedičia. In: *Prvý po mene známy... III. štvrtročnica zrodu svätogorazdovskej tradície na Slovensku*. Martin: Matica slovenská, 2016. 135 s.

činností s päťých s administratívnou, náboženskou, hospodárskou, právnou agendou. Slovnú zásobu teda tvoria pomenovania a termíny opisujúce hospodársky, spoločenský a kultúrny život spoločností.³

Všeobecne platí, že človek je jediná živá bytosť, ktorá vie, podľa Mistríka,⁴ hovoriť (homo loquens), tiež by sme však mohli povedať, že človek je jediná bytosť, ktorá vie používať symboly (slová, obrazy, znaky, čísla a podobne), a teda iba človek vie preklenúť priestor medzi jednou a druhou osobou tak, že si ľudia odovzdávajú nielen myšlienky, pocity, želania, ale aj obyčaje, spoločné tradície a konvencie platné v ich kultúre.⁵

Taktiež sa človek považuje za jedinú živú bytosť, ktorá môže skutočne rozumieť a porozumieť inej bytosti, a od tejto schopnosti je potom odvodené všetko, čo nazývame civilizáciou.⁶

Zistením, že existencia jazyka je základom ľudskej kultúry, ako tvrdí,⁷ možno vysvetliť aj prekvapujúcu skutočnosť, že všetky známe ľudské spoločenstvá, hoci by boli v iných ohľadoch akokoľvek „primitívne“, disponujú gramaticky úplne rozvitými jazykmi.⁸

V bežnej reči používame slová reč a jazyk ako rovnoznačné, tvrdia,⁹ hoci sa pojmovo a používaním plne nekryjú.¹⁰ Je teda prirodzené, že pri štúdiu jazyka a jazykovedy, pojmy reč a jazyk terminologicky odlišujeme.

Reč je vo všeobecnom význame označovaná za fyzicko-psychickú schopnosť človeka, ako prírodno-spoločenskej bytosti, vytvárať artikulované zvuky, spájať ich ako materiálnu formu s vnútornými psychickými ideálnymi obsahmi (vnemami, predstavami, pojмами, myšlienkami, citmi a vôľou) a pomocou týchto artikulovaných zvukov realizovať vzájomnú komunikáciu s inými členmi spoločenského celku.¹¹ Reč v tomto univerzálnom zmysle je teda, ako ďalej uvádzajú Ondruš a Sabol, všeobecná ľudská schopnosť bez ohľadu na to, v akom spoločenskom útvare (rodine, rode, kmeni, národnosti, národe) človek žije a pracuje. Touto schopnosťou spájať artikulované zvuky s obsahmi svojho vedomia ako odrazmi objektívnej reality a pomocou nich myslieť a komunikovať v spoločnosti sa človek podstatne odlišuje od nižších druhov živých bytostí.¹²

Jazyk potom, v terminologickom zmysle, označuje v spoločenskom vedomí existujúci abstraktný systém lexikálnych a gramatických znakov, ktoré určitá konkrétna spoločnosť (rod, kmeň, národnosť, národ) používa ako prostriedok myslenia a dorozumievania. Jazyk, ako sociálny jav, existujúci vo vedomí

³ ŽEŇUCH, Peter. Učený muž tejto zeme a jeho dedičia. In: *Prvý po mene známy... III. štvrťročnica zrodu svätogorazdovskej tradície na Slovensku*. Martin: Matica slovenská, 2016. 135 s.

⁴ MISTRÍK, Jozef a kol. *Encyklopédia jazykovedy*. Bratislava: Obzor, 1993. 513 s.

⁵ MISTRÍK, Jozef a kol. *Encyklopédia jazykovedy*. Bratislava: Obzor, 1993. 513 s.

⁶ MISTRÍK, Jozef a kol. *Encyklopédia jazykovedy*. Bratislava: Obzor, 1993. 513 s.

⁷ MISTRÍK, Jozef a kol. *Encyklopédia jazykovedy*. Bratislava: Obzor, 1993. 513 s.

⁸ MISTRÍK, Jozef a kol. *Encyklopédia jazykovedy*. Bratislava: Obzor, 1993. 513 s.

⁹ ONDRUŠ, Šimon a Ján, SABOL. *Úvod do štúdia jazykov*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1987. 344 s

¹⁰ ONDRUŠ, Šimon a Ján, SABOL. *Úvod do štúdia jazykov*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1987. 344 s

¹¹ ONDRUŠ, Šimon a Ján, SABOL. *Úvod do štúdia jazykov*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1987. 344 s

¹² ONDRUŠ, Šimon a Ján, SABOL. *Úvod do štúdia jazykov*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1987. 344 s

spoločenského celku spojením materiálnych zvukov a ideálnych významov, má povahu sociálnej normy. Jazyk sa vo vedomí spoločnosti fixuje ako produkt spoločenského vývinu a vzhľadom na jednotlivých príslušníkov spoločenského celku.¹³

Jazyk a reč sú síce dve, inak hodnotené, stránky procesu komunikácie, avšak, ako tvrdí Červinka vo svojom populárno-náučnom článku, jedná sa o dva dôležité aspekty jedného komplexného javu. Jazyk teda môžeme chápať ako systém jazykových znalostí, ktorý nám umožňuje dorozumievať sa rečou; rečou zase označujeme proces používania jazyka v dorozumievacej činnosti.¹⁴

Za pozornosť stojí v tomto kontexte dozaista aj otázka jazykového vyučovania – človek sa učí gramatiku, a potom, pomocou nej, priamo reč, alebo naopak – učí sa človek komunikovať priamo v konkrétnych situáciách, a až potom, nepriamo, odvodzuje gramatické pravidlá? Podľa autora Červinku je vraj najúčinnšia kombinácia oboch metód.¹⁵

Pozoruhodné je v tejto problematike zistenie, že, ako tvrdí Mistrík, jazyk je bázou každej kultúry a je prítomný všade tam, kde je človek, lebo skutočne každý z nás žije, pracuje, koná, myslí a tvorí ponorený do významového sveta jazyka.¹⁶

Zistením, že existencia jazyka je základom ľudskej kultúry, možno vysvetliť aj prekvapujúcu skutočnosť, že všetky známe ľudske spoločnosti – hoci by boli v iných ohľadoch akokoľvek „primitívne“ – disponujú gramaticky úplne rozvinutými jazykmi.¹⁷ Ešte v predminulom storočí, ako ďalej proklamuje Mistrík,¹⁸ antropológovia a jazykovedci vraj dúfali, že v pustatinách a pralesoch Afriky, Ázie a Južnej Ameriky alebo v austrálskych púšťach sa nájdu primitívne kmene, ktoré hovoria starobylými jazykmi, pripomínajúcimi jazyk prvotných ľudí. Bádania postupne prenikali do najodľahlejších miest na Zemi, a skutočne objavovali veľa kmeňov, ktoré žili na úrovni doby kamennej. No keď sa oboznámili s ich jazykmi, zistili, že po primitívnosti zrazu niet ani stopy. Naopak, ukázalo sa, že „primitívne“ jazyky nie sú z gramatickej stránky o nič jednoduchšie než najpoprednejšie jazyky, že tak africkí Hotentoti, ako aj austrálski domorodci sa dorozumievajú jazykmi s bohatou slovnou zásobou a so zložitými gramatickými pravidlami.¹⁹

Prirodzený jazyk je na osvojenie a každodenné používanie jednoduchý, tvrdí Ján Kačala,²⁰ a zároveň je z vedeckého hľadiska zložitý, prípadne zložito usporiadaný fenomén. Keď totiž z jazykovedného hľadiska hovoríme o podstate jazyka, nemôžeme ju vystihnúť v jednej jednoduchej vete. Podstatu (jestvovania a fungovania) jazyka musíme vystihnúť v zložitejších vyjadreniach.²¹

Podstatu jazyka vidí jazykovedec Ján Kačala v tom, že:

¹³ ONDRUŠ, Šimon a Ján, SABOL. *Úvod do štúdia jazykov*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1987. 344 s

¹⁴ ČERVINKA, Ondřej. Jazyk a reč. In: *Nesmrtelnost chrousta*. 2012. [online]. [cit. 2016-06-27]. Dostupné na: <http://nesmrtelnost.chrousta.cz/jazyk/jazyk-a-rec/>

¹⁵ ČERVINKA, Ondřej. Jazyk a reč. In: *Nesmrtelnost chrousta*. 2012. [online]. [cit. 2016-06-27]. Dostupné na: <http://nesmrtelnost.chrousta.cz/jazyk/jazyk-a-rec/>

¹⁶ MISTRÍK, Jozef a kol. *Encyklopédia jazykovedy*. Bratislava: Obzor, 1993. 513 s.

¹⁷ MISTRÍK, Jozef a kol. *Encyklopédia jazykovedy*. Bratislava: Obzor, 1993. 513 s.

¹⁸ MISTRÍK, Jozef a kol. *Encyklopédia jazykovedy*. Bratislava: Obzor, 1993. 513 s.

¹⁹ MISTRÍK, Jozef a kol. *Encyklopédia jazykovedy*. Bratislava: Obzor, 1993. 513 s.

²⁰ KAČALA, Ján. *Zložené útvary v jazyku*. Martin: Matica slovenská, 2010. 132 s.

²¹ KAČALA, Ján. *Zložené útvary v jazyku*. Martin: Matica slovenská, 2010. 132 s.

1. jazyk jestvuje a funguje v nerozlučnej spojitosti s človekom, so spoločnosťou, s jej vývinom a osobitne s ľudským vedomím a myslením ako výlučným znakom človeka
2. jazyk jestvuje a funguje v neoddeliteľnej významovo-výrazovej súvzťažnosti znakových jazykových jednotiek i jazyka ako celosti
3. jazyk jestvuje a funguje v neoddeliteľnej zviazanosti a jednote systému významovo-výrazových jednotiek a reči, prípadne realizácie systémových jednotiek v jazykových prejavoch.²²

Z vyššie uvedeného teda logicky a prirodzene vyplýva, že jazyk nemôžeme adekvátne vedecky skúmať a vysvetľovať, keď ho neskúmame a nevysvetľujeme v jeho nerozlučnej zviazanosti s človekom, so spoločnosťou, jej vývinom a myslením, keď ho ako celok, ale aj ako jednotlivé znakové jednotky neskúmame a nevysvetľujeme v nerozlučnej spojitosti ich významovej a výrazovej stránky a napokon keď jazyk neskúmame a nevysvetľujeme ako nerozlučnú jednotu systému a jeho realizácie v reči, v rečových prejavoch.²³

Je viac než zrejmé, že jazyk, ktorý sa používa, využíva a jestvuje v literatúre, v kreatívnom procese tvorby literárneho textu, je špecifický a inherentne zahŕňa niekoľko vrstiev, ale celkom prirodzene i interpretačných rovín.

Téma tvorivosti jazyka, tvrdí Ján Kačala²⁴ nie je nová. S tvorivosťou jazyka sa však, podľa jazykovedca Kačalu, nepracuje dostatočne systematicky a uvedomene. Môže sa tu uplatňovať aj zábrana v tom chápaní, že tvorivosť v pravom zmysle slova možno popísať iba rozumným tvorom, ktoré sú schopné tvoriť, a to na základe cieľavedomého úsilia, vlastnej vôle a pod.²⁵

Úvod do dejín slovenského jazyka (skica)

Slovenčina sa zrodila uprostred slovanských jazykov a má rovnako, ako iné slovanské jazyky, svoju vlastnú históriu.

V osemdesiatych rokoch 20. storočia Rudolf Krajčovič pripomenul, že takmer storočná polemika o slovenčine sa skončila a konečne je možné oprávnené konštatovať, že slovenský jazyk je od počiatku svojbytný, a teda nevznikol na ujmu žiadneho iného jazyka.²⁶

Slovenčina je národný jazyk Slovákov a, podľa Jána Kačalu,²⁷ predstavuje supersystém, ktorý okrem systému spisovného jazyka zahŕňa aj súbor jazykovo príbuzných systémov viac alebo menej diferencovaných miestnych nárečí.²⁸

Národný jazyk je teda systém systémov, navzájom rozlíšených bohatstvom prvkov, štýlovou diferenciáciou, používaním v ústnej a písomnej podobe, no najmä sociálnou, funkčnou a miestnou rozvrstvenosťou.²⁹

Pôvod slovenčiny bol už dávnejšie stredobodom pozornosti domácich bádateľov i zahraničných slavistov, tvrdí Krajčovič.³⁰ Doposiaľ vzniklo o pôvode slovenčiny

²² KAČALA, Ján. *Zložené útvary v jazyku*. Martin: Matica slovenská, 2010. 132 s.

²³ KAČALA, Ján. *Zložené útvary v jazyku*. Martin: Matica slovenská, 2010. 132 s.

²⁴ KAČALA, Ján. *Kultúrne rozmery jazyka. Úvahy jazykovedca*. Bratislava: Univerzitná knižnica, Národné knižničné centrum, 1997. 163 s.

²⁵ KAČALA, Ján. *Kultúrne rozmery jazyka. Úvahy jazykovedca*. Bratislava: Univerzitná knižnica, Národné knižničné centrum, 1997. 163 s. ISBN 80-85170-33-7.

²⁶ KRAJČOVIČ, Rudolf. *Svedectvo dejín o slovenčine*. Martin: Matica slovenská, 1980. 268 s.

²⁷ KAČALA, Ján. *Slovenčina v literárnej praxi*. Martin: Matica slovenská, 2006. 170 s.

²⁸ KAČALA, Ján. *Slovenčina v literárnej praxi*. Martin: Matica slovenská, 2006. 170 s.

²⁹ KAČALA, Ján. *Slovenčina v literárnej praxi*. Martin: Matica slovenská, 2006. 170 s.

³⁰ KRAJČOVIČ, Rudolf. *Svedectvo dejín o slovenčine*. Martin: Matica slovenská, 1980. 268 s.

niekoľko teórií. Vcelku ich možno rozdeliť na historické hypotézy, ďalej na teórie o homogénnom základe slovenčiny a nehomogénnom základe slovenčiny. V sedemdesiatych rokoch 20. storočia vznikla dokonca teória, ktorú možno nazvať migračná alebo migračno-integračná, ku ktorej zaujali v tom čase pozitívne stanovisko viacerí slovenskí, ale i českí lingvisti.³¹

Termínom dejiny spisovného jazyka sa v odbornej literatúre označuje historická jazykovedná disciplína, ktorej predmetom i cieľom je vedecký opis historického procesu kultivovania jazyka v predspisovnom období a opis vzniku a vývinu jeho spisovnej formy na pozadí spoločenských, najmä však kultúrnych dejín jeho nositeľa.³²

Vývin spisovnej slovenčiny Kačala s Krajčovičom³³ rámcovo člení na obdobie predspisovné (od začiatku 9. storočia do konca 18. storočia) a na obdobie spisovné (od konca 18. storočia dodnes), pričom predspisovné obdobie sa ďalej člení na rané predspisovné obdobie (9. - 10. storočie), na obdobie staršie (11. - 15. storočie) a na mladšie obdobie (16. - 18. storočie). V spisovnom období potom rozlišujeme obdobie bernolákovské (1878 – 1844), štúrovské obdobie (1844 – 1852), obdobie reformné (1852 – 1863), ďalej obdobie matičné (1863 – 1875), martinské obdobie (1875 – 1918), medzivojnové (1919 – 1940) a obdobie súčasné (od roku 1940 dodnes).³⁴

Predspisovné obdobie a starosloviencina

Predspisovné obdobie predstavuje etapu kultivovania slovenčiny pred vznikom spisovného jazyka. Jeho začiatky siahajú do 9. storočia a koniec do 80. rokov 18. storočia, keď v roku 1787 vyšla bernolákovská kodifikačná príručka spisovnej slovenčiny.

Reč našich staroslovenských predkov sa v 9. a 10. storočí kultivovala v ľudovom, dvorskom a vzdelaneckom prostredí. V ľudovom prostredí sa domáci jazyk v časoch Pribinovho kniežatstva a Moravsko-slovenského veľkokniežactva kultivoval ešte stále v súvislosti s tradičnými obradmi z predkresťanského obdobia, rodovými a kalendárnymi zvykmi a pod.³⁵

Od bežne používanej reči sa kultúrny jazyk vo veľkomoravskom období odlišoval najmä lexikou. Jedným z najstarších prameňov poznania lexiky reči našich staroslovenských predkov sú mená ich panovníkov a veľmožov zapísané v písomnostiach z 9. storočia.

Starosloviencinou v odbornej spisbe nazývame kultúrny jazyk slovanského pôvodu, ktorý si Konštantín a Metod zvolili na svoje účinkovanie na Veľkej Morave av Panónii. Základom staroslovienciny bola kultúrna reč vzdelancov slovanského

³¹ KRAJČOVIČ, Rudolf. *Pôvod a vývin slovenského jazyka*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1981. 240 s.

³² KAČALA, Ján a Rudolf KRAJČOVIČ. *Prehľad dejín spisovnej slovenčiny*. Martin: Matica slovenská, 2011. 233 s.

³³ KAČALA, Ján a Rudolf KRAJČOVIČ. *Prehľad dejín spisovnej slovenčiny*. Martin: Matica slovenská, 2011. 233 s.

³⁴ KAČALA, Ján a Rudolf KRAJČOVIČ. *Prehľad dejín spisovnej slovenčiny*. Martin: Matica slovenská, 2011. 233 s.

³⁵ KAČALA, Ján a Rudolf KRAJČOVIČ. *Prehľad dejín spisovnej slovenčiny*. Martin: Matica slovenská, 2011. 233 s.

pôvodu, ktorí v 9. storočí žili v Solúne a na jeho okolí. Bol to teda jazyk južnoslovanského pôvodu, čo napokon prezrádzajú jeho praslovanské základné črty.³⁶

Svedectvo Veľkej Moravy nás napokon utvrdzuje v tom, že slovenčina je dedičkou jazyka našich veľkomoravských predkov. Územie starej i dnešnej slovenčiny sa totiž v zásade kryje s východnou časťou materského územia Veľkej Moravy. Rozmach hospodársko-spoločenského a kultúrneho života na Veľkej Morave utváral predpoklady aj pre kultivovanie a štylistické zdokonaľovanie jazyka našich veľkomoravských predkov. Mimoriadny význam v tomto zmysle malo vystupňované prenikanie kresťanstva do Veľkej Moravy v čase účinkovania solúnskych bratov Konštantína a Metoda (863 – 885), ale ja v čase pred ich príchodom.³⁷

V uhorských zákonoch sa nikde neobjavuje diskriminácia predmaďarského slovanského obyvateľstva, i keď jeho pomenovanie „tót“-mi malo, podľa Marsinu, ponížujúci obsah. V 10. - 12. storočí sa uskutočnili v troch základných nárečiach tvoriacej sa slovenskej národnosti také jazykové zmeny, ktoré ju diferencovali od chorvátskych Slavóncov, Slovincov a Srbov, od Poliakov, starých Rusov a čiastočne aj od Čechov. Pritom Slováci už rozlišovali medzi užším etnickým a širším krajiniským chápaním Uhorska. Nižší klérus mimo kázni musel používať dané slovenské nárečie pri krstných a sobášnych sľuboch, ale ich texty sa zachovali až z mladších čias. Zato najstaršia maďarská jazyková pamiatka, tzv. Pohrebná kázeň (Halotti beszéd) pochádzajúca z konca 12. storočia (Prayov kódex) obsahuje slavizmy („bratim, milostben“). V písomnostiach sa zachovalo dosť slovenského jazykového materiálu (mená osôb, osád, chotárnych častí i vôd), ktorý svedčí o slovenskej národnosti už v ranofeudálnom Uhorsku, často však v hungarizovanej forme, a to v pôvodnom texte hronskobeňadickej listiny z roku 1075 a zoborskej listiny z roku 1113 a i. Aj tento jav naznačuje, že vo ranofeudálnom Uhorsku sa slovenská národnosť považovala za podrobenú.³⁸

Na území jadra Veľkej Moravy žilo v absolútnej väčšine slovienske obyvateľstvo, ktorého jazyk sa v 9. storočí obohatil o termín „kralъ“ z nemeckého mena „Karl“ (Karol - Veľký) v pôvodnom význame franský panovník. Cennou je však Nemcami prevzatá forma skráteného mena Rastic (z „Rastislavъ“), lebo naznačuje jestvovanie nárečovej skupiny, ktorá praslovanské „-ort -olt-“, premenila na „rat-, lat-“, napríklad orst - ica - rastica, rasca, ale orz - pin' na razpinъ ap na strednom, na rot-, lot- na východnom a západnom Slovensku (ako v starej češtine). Uvedená zmena „ort“ na „rat“ by mohla byť svedectvom na jazyk „panónskych“ Slovenov, ktorý mal prechodnú západno-južno-slovanskú hláskoslovnú i lexikálnu formu.³⁹

V 9. storočí na na celom území Slovenska praslovanské -dj- realizovalo ako -dz- (pôvodne i v češtine, ostalo v poľštine), napr. medja sa zmenilo dávno pred 9. storočím na medza (u Chorvátov a Srbov na međa, u Slovincov na meja, u Rusov na meža, u Bulharov na medža). Podobne aj prasl. -tj- sa zmenilo na c (Slováci, Slovinci, Česi, Poliáci), na ć (Chorváti a Srbi), na št (Bulhari, Rusi). Hoci u egejských Macedóncov fonéma -dz- ani nejestvovala, jednako v ortografickom systéme pre túto hlásku (-dz-) použil Konštantín zvláštnu grafému (g = 8). Na uvedených príkladoch

³⁶ KAČALA, Ján a Rudolf KRAJČOVIČ. *Prehľad dejín spisovnej slovenčiny*. Martin: Matica slovenská, 2011. 233 s.

³⁷ KRAJČOVIČ, Rudolf. *Svedectvo dejín o slovenčine*. Martin: Matica slovenská, 1980. 268 s.

³⁸ MARSINA, Richard a kol. *Dejiny Slovenska I. (do roku 1526)*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1986. 532 s.

³⁹ MARSINA, Richard a kol. *Dejiny Slovenska I. (do roku 1526)*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1986. 532 s.

vidieť, že v hláskosloví sa započala diferenciacia slovanských nárečí už v 6. - 7. storočí pred vznikom staroslovienu ako prvého spisovného slovanského či kultúrneho jazyka.⁴⁰

Táto diferenciacia nebola prekážkou, aby staroslovienským textom naši predkovia neporozumeli, ale jednako hovorový jazyk veľkomoravských Slovienov mal svoje hláskoslovné i lexikálne odlišnosti, často vyplývajúce zo susedstva s neslovanskými etnickými skupinami. Jazyková diferenciacia jednotlivých slovanských skupín pokročila najmä v nasledujúcom 10. storočí.⁴¹

Staroslovienska literatúra

Písaná literatúra so zachovanými pamiatkami sa u nás zrodila v druhej polovici 9. storočia vo Veľkomoravskej ríši. Voláme ju staroslovienskou literatúrou (863 — 1000).

Veľkomoravské kniežatá museli v tom čase bojovať proti politickému a kultúrnemu vplyvu nemeckej Východofranskej ríše, ktorý na ich území upevňovali šírením kresťanstva s latinskou liturgiou franskí kňazi. Preto Rastislav (846—870) vypravil k byzantskému cisárovi Michalovi III. (838—867) posolstvo so žiadosťou o vierozvestov (862). Michal III. mu v roku 863 poslal bratov gréckeho pôvodu Konštantína a Metoda.

Konštantín (okolo 827 — 869) žil v kláštore na maloázijskom vrchu Olympe, kde sa stretol s bratom Metodom. Odišiel s ním ako misionár ku Kozarom, turkotatárskemu národu (asi r. 860). Po návrate bol s bratom Metodom poverený christianizačnou misiou vo Veľkomoravskej ríši (862).⁴²

Konštantín a Metod poznali slovanské nárečie z okolia svojho rodiska Solúna. Po príchode do Veľkomoravskej ríše (prvá polovica r. 863) týmto „slovienským jazykom“ šírili kresťanstvo a vykonávali liturgiu. Ale podstata ich práce spočívala v organizovaní cirkvi, zakladaní škôl, výchove domáceho duchovenstva a zavádzaní civilného právneho poriadku. Kresťanská viera už bola vo Veľkomoravskej ríši známa prostredníctvom franskej, gréckej a talianskej misie. Christianizačná činnosť Konštantína a Metoda marila úsilie franských feudálov o nadvládu nad Veľkomoravskou ríšou. Už od začiatku museli viesť s franským duchovenstvom tuhé boje o existenciu slovanskej liturgie („slovienskeho“ bohoslužobného jazyka).⁴³

Po triapolročnom účinkovaní sa Konštantín a Metod vypravili do Ríma (867). Pápež Hadrián II. (867—872) schválil slovienske preklady bohoslužobných kníh a sloviensku bohoslužbu (868). Chorľavý Konštantín vstúpil v Ríme do gréckeho kláštora a prijal rehoľné meno Kyrillos (Cyril). Onedlho zomrel.⁴⁴

⁴⁰ MARSINA, Richard a kol. *Dejiny Slovenska I. (do roku 1526)*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1986. 532 s.

⁴¹ MARSINA, Richard a kol. *Dejiny Slovenska I. (do roku 1526)*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1986. 532 s.

⁴² MINÁRIK, Jozef. *Dejiny slovenskej literatúry 1*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985. 375 s.

⁴³ MINÁRIK, Jozef. *Dejiny slovenskej literatúry 1*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985. 375 s.

⁴⁴ MINÁRIK, Jozef. *Dejiny slovenskej literatúry 1*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985. 375 s.

Hlaholika a cyrilika

Konštantín a Metod položili základy novým formám slovanskej vzdelanosti a obmedzili prenikanie nemecko-latinského kultúrneho a politického vplyvu. Neoceniteľným kultúrnym činom bolo zostavenie prvého slovanského písma — hlaholského písma (hlaholika), založenie prvého slovanského literárneho (spisovného, kultúrneho) jazyka — staroslovienskeho jazyka (staroslovienčiny, starej cirkevnej slovančiny) a vytvorenie prvej slovanskej prekladovej a pôvodnej literatúry. Hlaholské písmo (hlaholiku) zostavil Konštantín s pomocníkmi najmä podľa gréckej minuskuly (malých písmen). Cyrilské písmo (cyrilika) vzniklo až po Metodovej smrti v 9. alebo na začiatku 10. storočia na bulharskom území podľa gréckej majuskuly (veľkých písmen). Stalo sa základom písma u Rusov a Ukrajincov (azbuka), Srbov, Macedóncov a Bulharov (cyrilika). Starosloviensky jazyk (v najstarších slovanských prameňoch nazývaný „jazyk sloviensky“) bol macedónskym nárečím z okolia Solúna. Veľkomoravský ľud mu rozumel, lebo v tých dobách boli ešte medzi slovanskými jazykmi malé rozdiely.

Starosloviensky jazyk (starý cirkevno-slovanský jazyk) s neskoršími slovanskými jazykovými prvkami (najmä bulharskými, srbskými a ruskými) sa nazýva cirkevno-slovanský jazyk.⁴⁵

Starosloviensky jazyk sa prejavil ako vyspelý a kultivovaný literárny jazyk. Pri prekladoch vynikla jeho logická presnosť a schopnosť vystihnúť i najjemnejšie štylistické a významové odtienky originálov. Pri pôvodných prácach sa uplatnil aj jeho básnický pôvab, ľubozvučnosť a rytmickosť. Staroslovienska, prekladová a pôvodná, literatúra bola určená najmä pre liturgické potreby a náboženské vzdelávanie. Zachovala sa iba v odpisoch z 10. – 16. storočia. Prekladová literatúra vznikala najmä na veľkomoravskom území (preklady bohoslužobných kníh, posvätných textov, modlitieb a zákonov). Prekladalo sa najmä z gréčtiny.⁴⁶

Veľkomoravský literárny okruh

Pôvodná literatúra sa zrodila na veľkomoravskom území (veľkomoravský literárny okruh, najmä druhá polovica 9. stor.) a na bulharskom území (bulharský literárny okruh, koniec 9. a začiatok 10. storočia.) Reprezentovali ju rozmanité žánre (napr. reči, legendy a veršované skladby).

Autormi veľkomoravského literárneho okruhu boli Konštantín, Metod a Kliment (Kliment Bulharský, Kliment Velický alebo Kliment Ochridský).

Konštantín preložil rituál (trebník - kniha obradných predpisov podľa byzantského obradu) a breviár (časoslov - kňazská modlitebná kniha). Vedno s Metodom preložil misál (služebník - omšová kniha), všetky štyri evanjeliá (štvorevanjelium, Nový Zákon), žaltár (psalterium - zbierka žalmov), Skutky apoštolské (Apoštol — knihy Nového zákona okrem evanjelií), oktoioh (osmiglasník - spevník, zbierka

⁴⁵ MINÁRIK, Jozef. *Dejiny slovenskej literatúry 1*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985. 375 s.

⁴⁶ MINÁRIK, Jozef. *Dejiny slovenskej literatúry 1*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985. 375 s.

byzantských liturgických spevov) a možno i Zákon sudnyj ljudem (Súdny zákonník pre svetských ľudí — veľkomoravský občiansky zákonník).⁴⁷ Preklady sa zachovali len v neskorších odpisoch, najmä hlaholských (10.—11. stor.). Rozmanité obrady a modlitby sú v Sinajskom euchológii (11. stor.), misál v Kyjevských listoch (9. alebo začiatok 10. stor.), štvorevanjeliem v Zografskom kódexe (prvá polovica 11. stor.) a v Mariánskom kódexe (prvá polovica 11. stor.) a žaltár v Sinajskom žaltári (11. stor.). Konštantín napísal, alebo sa mu pripisuje, Peroglas (Predslov k svätému evanjeliu), Pochvala na počesť sv. Gregora Naziánskeho, Predhovor k evanjeliáru a i.⁴⁸

Proglas

„Lebo sú nahé bez kníh všetky národy“ (Proglas, v. 80)

I.

Spísanie básnickej skladby *Proglas* byzantským učencom – filozofom, teológom, jazykovedcom, prekladateľom Konštantínom Filozofom (gr. *Κωνσταντίνος ο Φιλόσοφος*), ktorý krátko pred svojou smrťou prijal rehoľné meno Cyril (gr. *Κύριλλος*), vôbec prvýkrát v spisovnom staroslovienskom jazyku, ktorý pápež Hadrián II. uznal (popri latinčine, gréčtine a hebrejčine) za štvrtý liturgický jazyk, je možné považovať za prelomové, revolučné gesto a flagrantne progresívny počin v histórii slovenskej literatúry, a nie menej i dejinách samotného slovenského národa. *Proglas*, čiže predslov k staroslovienskemu prekladu Biblie – „*Evanjeliu svätému som Predslovom*:“ (Proglas, v. 1) – bol vytvorený počas veľkomoravskej misie Konštantína a jeho brata Metoda v rokoch 863 – 867. Autorstvo *Proglasu* sa pripisuje Konštantínovi, no je pravdepodobné, že na tomto diele spolupracovali i „Metod so svojimi žiakmi sv. Gorazdom, Angelárom, Sávom, Klimentom a Naumom, teda s tzv. „*sedmopočetníkmi*“ ako sa títo piati spolu so svojimi učiteľmi nazývali.“⁴⁹

Podľa Turčányho hypotézy, ako uvádza Sedlák, bol text *Proglasu* vytvorený „trimetrom jambickým, teda básnickým metrom, vo vysokých žánroch gréckej literatúry. Konštantín je autorom viacerých básní v gréčtine a forma jeho staroslovienskeho verša nepochybne nadviazala na vzory gréckej a byzantskej poézie.“⁵⁰ Okrem iných literárnych diel, bol v trimetre jambickom spísaný napríklad i Sofoklov *Vládca Oidipus* a azda i kvôli tomu sa tento verš zvykol nazývať veršom dramatickým.

Proglas je tvorený 110-imi veršami, pričom záverečné „*Amen*“ je možné považovať za 111. verš skladby. V tejto súvislosti evidujeme konštrukcie, podľa ktorých práve poradové číslo označujúce uvedený posledný verš môže predstavovať Konštantínov domnelý zámer o vytvorenie obrazu trojjediného Boha. Verše básnickej skladby *Proglas* sú v absolútnej väčšine dvanásťslabičné a nerýmované, „s polveršovou

⁴⁷ MINÁRIK, Jozef. *Dejiny slovenskej literatúry 1*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985. 375 s.

⁴⁸ MINÁRIK, Jozef. *Dejiny slovenskej literatúry 1*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985. 375 s.

⁴⁹ TURČÁNY, Viliam a Matúš KUČERA. *Proglas*. Bratislava: Perfekt, 2004. 67 s.

⁵⁰ SEDLÁK, Imrich a kol. *Dejiny slovenskej literatúry*. Martin: Matica slovenská, 2009. 596 s.

prestávkou prevažne po piatej, zriedkavejšie po siedmej slabike: piatou (ak nie ňou, tak siedmou) slabikou verša sa muselo jedno slovo končiť a ďalšie sa ňou začínať.⁵¹ *Proglas* sa nezachoval v pôvodnej hlaholike, teda v písme, ktoré vytvoril jeho autor Konštantín Filozof, ale iba v štyroch prepisoch do neskoršej cyriliky, do písma, ktoré zrejme vynašiel žiak sv. Metoda Konštantín Preslavský, nazývaný aj Bulharský, či Presbyter.

II.

Azda nie je celkom náhodné, že bol *Proglas* napísaný v dobe, kedy i v iných krajinách začala pučať a rozvíjať sa národná literatúra. Napríklad do 9. storočia sa datujú i počiatky národnej literatúry na Islande, a to najmä vo forme ság. Obecne sa do 9. storočia datuje taktiež aj počiatok francúzskej literatúry, ako pokračovanie latinskej písomnosti, kedy najstaršia písomná pamiatka *Štrasburské prisahy* pochádza z roku 842. Začiatky bulharskej národnej literatúry sa tiež nachádzajú v 9. storočí a opäť nie náhodne sú spojené s byzantskými bratmi Konštantínom a Metodom, ktorí tu začali s prekladmi náboženských textov z gréčtiny.

Pokrokové a osvietené sa dnes javia tieto literárne počiny už i z prostého ohľadu na čas stredoveku, kedy prísny spoločenský imperatív unifikujúceho elementu vzdelania a vzdelanosti – cirkvi: „*Ore et labora!*“⁵² akoby priamo eliminoval čo i len vznik, či nebodaj rozvoj akéhokoľvek duševného, kultúrneho a vzdelanostného vzopätia v masách širšej verejnosti. Z hľadiska všeobecných dejín literatúry má však stredovek, podľa Šmatláka, dve polohy – zdanlivo až ostro protikladné.

Prvá spomínaná poloha vyplýva z „univerzalizmu stredovekej duchovnej kultúry, z jej kresťansky-religiózne mnohofunkčnosti a z jej nadnárodne platného kultúrneho monolingvizmu (gréckeho alebo latinského). Z tohto pohľadu sa stredoveké písomníctvo javí ako určitý integrálny celok, tvoriaci ideologickú i jazykovú jednotu, ktorý nerešpektuje hranice medzi jednotlivými etnickými spoločenstvami, naopak usiluje sa tieto hranice zotierať a všetky jednotlivosti či osobitosti, existujúce v rámci týchto hraníc (napríklad tradície folklórneho slovesného prejavu), zamalgamovať do jednotného a hierarchicky usporiadaného systému „univerzálnej“ literárnej kultúry.“⁵³ Poistením tejto, pohľadom zo súčasnosti – evidentne neprirodzenej a kontraproduktívnej, snahy udržať synergiu, akúsi syntetickú monolitnosť a súdržnosť všetkých špecifických symptómov literárneho umenia, bolo vytýčenie cesty k filozofii. Ako to začiatkom 12. storočia autoritatívne formuloval i parížsky filozof a teológ Hugo a Sancto Victore – „za umenie možno pokladať iba tie disciplíny, ktoré sú priamo „podriadené filozofii“ (t. j. umenie gramatické, dialektické a ostatné tohto druhu), kým diela básnikov („tragédie, komédie, satiry, a tiež heroické básne, niektoré básne lyrické, jambické a poučné, tiež rozprávania a príbehy“) sú iba doplnky umenia, ktoré nanajvýš len „pripravujú cestu k filozofii.“⁵⁴

Tak, ako sme uviedli, mal však stredovek v ohľade dejín literatúry paradoxne a zároveň i svoju druhú polohu. Stredovek je totiž, ako to tvrdí Šmatlák, obdobím, „keď sa univerzálnosť duchovnej kultúry nielen buduje „zhora“, ale už aj narúša

⁵¹ TURČÁNY, Viliam a Matuš KUČERA. *Proglas*. Bratislava: Perfekt, 2004. 67 s.

⁵² „Modli sa a pracuj!“ (lat.)

⁵³ ŠMATLÁK, Stanislav. *Dejiny slovenskej literatúry II*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2002. 359 s.

⁵⁴ ŠMATLÁK, Stanislav. *Dejiny slovenskej literatúry II*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2002. 359 s.

„zdola“ – vznikáním a rozširovaním slovesnej tvorby, odrážajúcej „partikulárne“ životné postoje i záujmy jednotlivých spoločenských tried či skupín.“⁵⁵

Zreteľne tieto aspirácie zachytil v svojej tvorbe i Konštantín Filozof, keď v skladbe *Proglas* predostiera potrebnosť slovo v jazyku nielen vedieť zvestovať, zjaviť, ale predovšetkým porozumieť mu, a tak sa stane vtedy, keď slovo bude predostreté v jazyku známom, svojom:

*„keď počujete Slovo v cudzom jazyku,
nečul v ňom znieť iba zvon, zvon medený.
Bo svätý Pavol učiteľ nám hovorí,*

*keď najprv k Bohu svoju prosbu predniesol:
Chcem radšej iba päť slovo povedať,
rozumom prostým chcem tých päť slovo vyriechnúť,
aby aj bratia porozumeli,
než nezrozumiteľných slovo rieciť tisíce.“ (Proglas, v. 48-55)⁵⁶*

Avšak Konštantínovo predostreté podobenstvo nemusí hovoriť len o „Slove“, ktoré stojí v Svätom písme, či ako o prostriedku naplnenia komunikačnej lineárnosti; jeho apel naznačuje azda aj, alebo najmä, nevyhnutnosť toto „slovo“, ergo jazyk, reč, použiť i vo vlastnej literatúre, v ušľachtilom, umeleckom stvárnení:

*„Kto môže všetky podobenstvá povedať,
čo národ bez kníh obžalujú, usvedčia,
že nehovorí hlasom zrozumiteľným?*

*Veď čo by ten muž poznal všetky jazyky,
nevyslovil by bezmedznú ich bezmocnosť.
Predsa však svoje podobenstvo prikladám,
významu mnoho v málo slovách hovoriac:
Lebo sú nahé bez kníh všetky národy,“ (Proglas, v. 73-80)⁵⁷*

A isteže v premietnutom kontexte evidujeme priezračnú adresnosť; „Slovo“ od Konštantína jednako putuje k staroslovienskemu ľudu, k bytostiam, ktoré ho príjmu vo viere porozumenia a dezidériu po poznaní – po vedomosti Boha, a teda predovšetkým seba. Pretože spoznávať seba značí i väčšmi objavovať a vnímať Boha, ktorý napokon človeka stvoril predsa na obraz svoj...:

*„počujte všetci, celý národ sloviensky,
počujte Slovo, od Boha vám zoslané,
Slovo, čo hladné ľudské duše nakrmi,*

*Slovo, čo um aj srdce vaše posilní,
Slovo, čo Boha poznávať vás pripraví.“ (Proglas, v. 23-27)⁵⁸*

⁵⁵ ŠMATLÁK, Stanislav. *Dejiny slovenskej literatúry II*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2002. 359 s.

⁵⁶ TURČÁNY, Viliam a Matúš KUČERA. *Proglas*. Bratislava: Perfekt, 2004. 67 s.

⁵⁷ TURČÁNY, Viliam a Matúš KUČERA. *Proglas*. Bratislava: Perfekt, 2004. 67 s.

⁵⁸ TURČÁNY, Viliam a Matúš KUČERA. *Proglas*. Bratislava: Perfekt, 2004. 67 s.

Je nakoniec jasné a taktiež aj správne, že táto cesta nebude vždy krásna, jasná, a už vôbec nie pohodlná. Tušíme už vedomosť súvislosti, že v písme do kníh sa duša neukrýva, neututláva, ale jednako uchováva, zveľaďuje, šľachtí! Ved' práve v smáde, v čirej vôli po duševnej ladnosti možno dôjsť až do vysnívaného raja, do stavu rovnováhy so svetom, s Bohom, a tak i so sebou samým...

*„Tak ako radosť nezasvitne bez svetla,
by oko celý Boží svet v ňom uzrelo,
bo všetko nie je krásne ani zreteľné*

*tak ani duša, žiadna duša bez písmen
vedomia nemá o tom Božom zákone,
zákone knižnom, o zákone duchovnom,
zákone, cezeň Boží raj sa zjavuje.“ (Proglas, v. 28-34)⁵⁹*

III.

„Veľbásňou“ storočia nazval *Proglas* Viliam Turčány, ktorý tento stredoveký literárny klenot prebásnil.⁶⁰ Turčány *Proglas* nazýva taktiež „oslavou SVETLA doterajších dvadsiatych storočí i budúcich. Svetla večného, Ježiša Krista, ktorý stále prichádza „zhromažďovať národy“ a našich predkov zhromaždil už v deviatom storočí skrze svojich apoštolov, vierozvestov, „pretože sviati svetlom svetu celému“ (Proglas, v. 9).“⁶¹

Proglas je opusom, ktorý okrem svojho náboženského, liturgického, filologického, historického významu disponuje a zahŕňa v sebe i dosah literárny, lebo táto báseň je predovšetkým „jedinečné a skutočne literárne dielo veľkomoravskej literatúry.“⁶²

Literatúra je obrazom, dychom, svedčom, dôkazom, a preto i svedkom svojej doby, života, kultúry a kultúrnosti, no predovšetkým kresbou človeka, jeho túžob, trápnutí, vzletov a teda i uľahnutí a vyhasínania. Význam *Proglasu* ako literárneho materiálu je nesporný. V tejto korelácii sa však domnievame, že vymedziť, vyextrahovať len jeden tenor význačnosti spomínaného diela by bolo neprirodzené, nedôsledné, pretože literárneho hľadisko *Proglasu* je eklatantne inherentným podielom v celkovom dosahu nielen pre literatúru, ale i pre kvintesenciu modernej kultúrnej spoločnosti 21. storočia en bloc.

Nazdávame sa, že tendencie generalizovane zhrňať význam a hodnotu akéhokoľvek literárneho opusu do statických postulátov, ktoré majú substituovať erudovaný, kompetentný, ale taktiež i komplexný pohľad na dielo, akceptujúc a akcentujúc pritom všetky jeho špecifiká a determinanty dobové, spirituálne a taktiež regionálne, sú evidentne kontraproduktívne a zavádzajúce. Literárny význam *Proglasu* je logicky a jednoducho súčasťou jeho „literárnosti“, ktorá v sebe zahŕňa nielen rovinu literárnu, lingvistickú, či lexikálnu, sémantickú, ale taktiež význam tohto textu spočíva v jeho rozmere historickom a územnom.

⁵⁹ TURČÁNY, Viliam a Matúš KUČERA. *Proglas*. Bratislava: Perfekt, 2004. 67 s.

⁶⁰ TURČÁNY, Viliam a Matúš KUČERA. *Proglas*. Bratislava: Perfekt, 2004. 67 s.

⁶¹ TURČÁNY, Viliam a Matúš KUČERA. *Proglas*. Bratislava: Perfekt, 2004. 67 s.

⁶² SEDLÁK, Imrich a kol. *Dejiny slovenskej literatúry*. Martin: Matica slovenská, 2009. 596 s.

Pojem literárnosti, ako ho ozrejmuje Šmatlák, implikuje totiž „otázku o rozsahu a obsahu literatúry v časovej a priestorovej konkretizácii, pričom zodpovedanie práve tejto otázky predstavuje, domnievam sa, jeden zo základných cieľov literárnohistorického poznania.“⁶³ Šmatlák celkom vedome používa termín „literárnohistorické“ poznanie, pretože „obe stránky pojmu literatúry – jej rozsah i obsah – sú v ustavičnom pohybe, existujú práve len svojou premenlivosťou, ako to napokon zodpovedá ich súvisu s pojmi konvencia a literárnosť.“⁶⁴ Práve vyššie uvedený „ustavičný pohyb“ je zrejším a významným atribútom literárnej význačnosti básnickej skladby *Proglas*, ktorou Konštantín Filozof osvietil slovenskú literatúru prívitom životaschopného vajatania, túžby po poznaní, a tak i potrebnosti sebaurčenia, a do slov vlastnej reči uložil literárne a historické posolstvo, ktoré dozrelo až do súčasnosti. Čím je však *Proglas* ako literárne dielo dnes, v 21. storočí – v čase multikulturálnych sublimácií, cielených globalizačných aspirácií a evidentných manifestácií kozmopolitizmu v paradoxnom závoji vyhasnutej postmodernity?

IV.

Literárnohistorická relevancia stredovekej básnickej skladby *Proglas*, ergo jej „literárnosť“ pre súčasného, a zrejme nie menej i budúceho recipienta, z vyššie uvedeného väzí najpravdepodobnejšie v determinácii štyroch faktorov: rozsahu, obsahu a časovej a priestorovej konkretizácii diela, prirodzene však v kontexte jeho vzniku, adresnosti a univerzálnosti výpovede. Domnievame sa, že práve univerzálna gnómičnosť básne, predovšetkým v jej sonórnych podobenstvách a azda i vedome implicitných výjavoch, ktoré autor prirodzene vyskladal do formy predslovu k evanjeliu, je jednou z ťažiskových pilierov, pre ktoré môže byť i dnes *Proglas* interpretovaný ako báseň, ktorá „vysvetľuje veľkosť a význam kresťanstva, v potrebe písma a knižnej vzdelanosti vidí podstatu ľudského pokroku späť predovšetkým s rozvojom kultúrnosti ako nevyhnutnej podmienky pre rozvoj humanity, podmienky pre prekonanie „života zvieracieho a smilného.“⁶⁵

Význam uvedeného dokumentu, ako proklamuje Šmatlák, sa neohraničuje len tým, že ho možno interpretovať ako „teoreticko-metodologický úvod k staroslovienskemu prekladu Svätého písma, ale má aj širší kultúrnohistorický aspekt.“⁶⁶ Ak teda budeme akceptovať, Šmatlákom pertraktovaný fakt, že literárna činnosť sa na Veľkej Morave začala ako „jazykový, teda prekladateľský transfer a v jeho dôsledku ako vnímateľské osvojovanie kultúrnych hodnôt pre vtedajšiu orientáciu spoločnosti základných, potom práve existencia tohto dokumentu je dôkazom, že túto činnosť od samého začiatku sprevádzala teoreticky náročná reflexia, ktorá svedčí o vysokej miere koncepcnosti a uvedomelej systematickosti pri budovaní jazykovo staroslovienskej literárnej kultúry veľkomoravskej proveniencie.“⁶⁷

⁶³ ŠMATLÁK, Stanislav. *Dejiny slovenskej literatúry II*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2002. 359 s.

⁶⁴ ŠMATLÁK, Stanislav. *Dejiny slovenskej literatúry II*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2002. 359 s.

⁶⁵ SEDLÁK, Imrich a kol. *Dejiny slovenskej literatúry*. Martin: Matica slovenská, 2009. 596 s.

⁶⁶ ŠMATLÁK, Stanislav. *Dejiny slovenskej literatúry II*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2002. 359 s.

⁶⁷ ŠMATLÁK, Stanislav. *Dejiny slovenskej literatúry II*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2002. 359 s.

V súvzťažnostiach mnohých názorov na „literárnosť“ a výpovednú hodnotu *Proglasu* ako literárneho diela, a predovšetkým ako básne, z minulosti, v konfrontácii, či skôr v snahe o doplnenie, v úsilí o celistvosť a kompatibilitu takéhoto pohľadu a ako dôkaz univerzálnosti a oprávnenej nadčasovosti Konštantínovho diela, môžeme našu interpretáciu doplniť aj o postoj a výraz, ktorý môže *Proglas* predstaviť a uviesť i pre človeka dneška, pre recipienta 21. storočia. Pretože súhlasíme, že „význam uvedeného dokumentu sa, pravda, neobmedzuje len tým, že ho možno čítať ako teoreticko-metodologický úvod k staroslovienskemu prekladu Svätého písma, ale má aj širší kultúrohistorický aspekt.“⁶⁸

Pri hodnotení a skúmaní obsahu *Proglasu* sa doposiaľ reprodujú a recyklujú poväčšine tie isté, či príbuzné konvenčné, a opätovne „adoptované“ interpretačné náhľady a afirmácie. *Proglas* je tak považovaný predovšetkým za „chválospev PÍSMEN a v nich do reči ľudu preloženého evanjelia, najdôležitejšej časti Svätého písma“,⁶⁹ či básň, ktorá „vysvetľuje veľkosť a význam kresťanstva, v potrebe písma a knižnej vzdelanosti vidí podstatu ľudského pokroku“,⁷⁰ alebo zároveň „vášnivý a patetický chválospev na slovanský preklad Písma i rovnako zanietená obhajoba slovanskej knižnej vzdelanosti všeobecne.“⁷¹

Nie je potrebné príliš bystré pozorovateľské zanietenie, aby sme uznali, že napospol sa v interpretáciách *Proglasu* akcentuje najmä, či v zásadnej miere, práve rozmer náboženský, liturgický. Napokon je to logické, *Proglas* je predsa predslovom k evanjeliu. Taktiež je však pravdou, že *Proglas* je básnickou skladbou, poetickým spracovaním „sveta“, ozrejmiením človeka v tomto svete; a v nie poslednom rade sa toto Konštantínovo dielo javí ako podobenstvo, veď napokon i Sväté písmo je vyjavené predovšetkým v podobenstvách...

Proglas z 9. storočia je predsa len v niečom iný, ako *Proglas* v 21. storočí. Stredoveké reálie boli v dobre vzniku tejto básnickej skladby ovládané a ovplyvňované najmä náboženským, azda ešte viac cirkevným vplyvom. Súčasnosť transparentne dokazuje, že kresťanstvo a najmä ďalšia existencia cirkvi bude (mohla by byť?), podľa tvrdenia Hansa Künga⁷² v treťom tisícročí podmienená nasledovnými skutočnosťami:

⁶⁸ ŠMATLÁK, Stanislav. *Dejiny slovenskej literatúry II*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2002. 359 s.

⁶⁹ TURČÁNY, Viliam a Matúš KUČERA. *Proglas*. Bratislava: Perfekt, 2004. 67 s.

⁷⁰ SEDLÁK, Imrich a kol. *Dejiny slovenskej literatúry*. Martin: Matica slovenská. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2009. 596 s.

⁷¹ ŠMATLÁK, Stanislav. *Dejiny slovenskej literatúry II*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2002. 359 s.

⁷² Hans Küng sa narodil 19. marca 1928 v Sursee, vo Švajčiarsku. V rokoch 1948 až 1955 študoval filozofiu a teológiu na pápežskej univerzite Gregoriana v Ríme. V roku 1954 bol vysvätený za kňaza a v roku 1955 študoval na Sorbonne a na Katolíckom inštitúte v Paríži. Roku 1957 získal doktorát teológie. V rokoch 1957 až 1959 pôsobil ako kňaz v Hofkirche v Luzerne. Roku 1960 bol menovaný za riadneho profesora fundamentálnej teológie na univerzite v Tübingene. Predtým, v rokoch 1959 a 1960, učil na nemeckej univerzite v Münsteri. Roku 1962 ho pápež Ján XXIII. menoval za oficiálneho teologického poradcu II. Vatikánskeho koncilu. Od 1963 bol profesorom dogmatickej a ekumenickej teológie a riaditeľom Inštitútu pre ekumenický výskum na univerzite v Tübingen. Hans Küng bol prvým významným katolíckym teológom, ktorý od čias vzniku starokatolíckej cirkvi koncom 19. storočia spochybnil neomylnosť pápeža. Svoj názor k tejto otázke zverejnil hlavne v svojej knihe *Neomylný? Jedna otázka (Unfehlbar? Eine Anfrage ISBN 3-545-22061-3)*, ktorá vyšla v roku 1970. Následne Svätá stolica v roku 1979 skonštatovala, že Künga nemožno viac považovať za katolíckeho teológa, v dôsledku čoho mu bolo začiatkom roku 1980 odňaté cirkevné povolenie na vyučovanie (*misio canonica*). Až do odchodu do dôchodku v roku 1996 zostal naďalej profesorom na univerzite v Tübingene a naďalej je katolíckym kňazom. Súčasne prednášal po celej Európe, je autorom početných diel, v ktorých sa venuje kresťanskej a ekumenickej otázke, ako i otázkam náboženstva všeobecne.

„1. nebude obrátená dozadu ku stredoveku ani do doby reformácie, ani zahľadená do osvietenstva, ale bude sa riadiť podľa kresťanských prapočiatkov a bude sa sústrediť na súčasné úlohy

2. nebude patriarchálna, nebude vychádzať zo stereotypného obrazu ženy, výhradne mužského jazyka a z vopred daných úloh dvoch pohlaví, ale bude to partnerská cirkev, ktorá spojuje úrad a charizmu a vo všetkých cirkevných úradoch akceptuje ženy.

3. nebude konfesne zúžená, nebude prepadať konfesionálnej výlučnosti, arogancii z titulu úradu a pokiaľ nebude odmietat' duch spoločenstva; naopak bude to ekumenicky otvorená cirkev

4. bude to tolerantná, univerzálna cirkev, ktorá rešpektuje pravdu a pokúša sa poučiť aj od iných náboženstiev a ponechá primeranú autonómiu národným, regionálnym a miestnym.“⁷³

Vychádzajúc z faktu, že *Proglas* sa v súčasnej, modernej percepcii môže javiť a prijímať predovšetkým ako básnická skladba v poväčšine konfesionálnych podobenstvách, ktoré použil jej autor Konštantín Filozof ako prostriedky k vytvoreniu literárneho diela, adresovaného ľudu staroslovienskeho národa, a prostredníctvom ktorého chce zvestovať potrebnosť budovania a existencie vlastnej knižnej kultúry využívaním vlastného jazyka na dobratie sa k poznaniu nielen o Bohu, kresťanskom učení, alebo aj o sebe samom, vykreslili sme jednu z mnohých fakultatívnych interpretačných schém, ktorú možno uplatniť pri čítaní a hodnotení uvedeného diela.

V spomínanej interpretačnej schéme sme načrtli možný spôsob ako postupovať pri explikovaní textu *Proglasu*, najmä však v prípade podobenstiev, ktoré primárne akceptujeme ako prostriedky básnickej a literárnej kreácie.

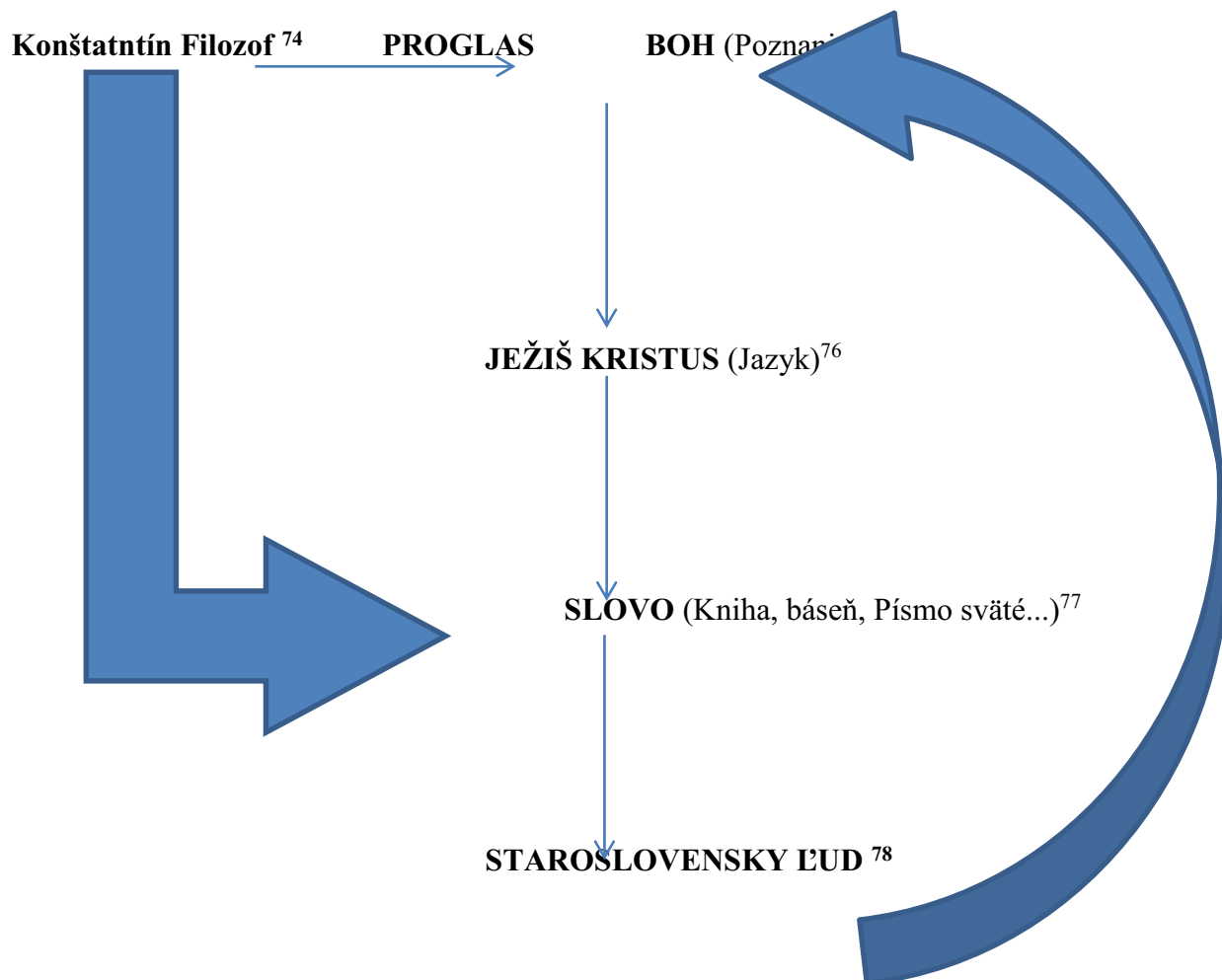
V našom výklade vychádzame z interpretácie Boha ako podobenstva poznania, ktoré Konštantín ponúka vo svojom diele staroslovienskemu ľudu aj, a predovšetkým, prostredníctvom svojho syna Ježiša Krista, ktorý je personifikovaný z predpokladu zosobnenia vlastného jazyka, reči, v ktorej nachádzame „Slovo“, teda básne, knihy, samozrejme Písmo sväté, ale i knižnú kultúru sui generis – jej potrebnosť a opodstatnenie pre svojbytnosť všetkých národov, vrátane staroslovienskeho.

Proglas je teda stále jasným a plnovýznamovým literárnym dielom, ostrým a ušľachtilým posolstvom, významným odkazom, vzácnym umeleckým artefaktom, ktorý ozrejmuje našu kultúrnu históriu, podstatu a hádam aj možnú cestu v tomto i v budúcich storočiach.

Hans Küng vždy rozlišuje medzi tým, čo je v katolíckej cirkvi nadčasové a univerzálne a čo je len výsledkom ľudských snáh a záujmov. V teológii varuje pred absolutizáciou pozitívnej (afirmatívnej) teológie, ktorá by bez korektívu negatívnej teológie z Boha urobila iba projekciu našich predstáv, čo by viedlo k modloslužbe (Wikipédia 2011).

⁷³ KÜNG, H. Malé dejiny katolíckej cirkve. Praha: Vyšehrad, 2005. 148 s.

„Pretože lovek ten, čo nerozumie sm,/ čo nedoloi podobenstva múdreho,/ ako by mohol prav re nm povedať,“ (Proglas, v. 56-58).

⁷⁴ *„Predsa vsak svoje podobenstvo prikladám/ významu mnoho v málo slovách hovoriac:/ Lebo nah sú bez kníh vsetky národy.“ (Proglas, v. 78-80).*

⁷⁵ *„Bo slepým oni slbili, že uvidia/ a hluch, ajha, Slovo Psma pouj,/ lebo je Boha poznať totiž potrebn.“ (Proglas, v. 6-8)*

⁷⁶ *„Lebo kto totiž prijme tieto písmená,// tomu sm Kristus svoju múdrosť vyjavi/ a vaše duše písmenami posilni/ i skrze apoštolov, skrze prorokov“ (Proglas, v. 90-93).*

⁷⁷ *„počujte Slovo, od Boha vám zoslan,/ Slovo, čo hladn udsk duše nakmi,// Slovo, čo um aj srdce vaše posilni,/ Slovo, o Boha poznvat vás pripraví.“ (Proglas, v. 24-27).*

⁷⁸ *„A preto ujte, ujte toto, Slovieni:/ dar tento drah vám Boh z lásky daroval,// dar Boi darom spravodlivej čiastky je,/ dar duiam vašim, čo sa nikdy neskazi,/ duiam tých ľudí, ktorí vane prijmu ho.“ (Proglas, v. 9-13).*

Zoznam bibliografických odkazov

- ČERVINKA, Ondřej. Jazyk a řeč. In: *Nesmrtelnost chrousta*. 2012. [online]. [cit. 2016-06-27]. Dostupné na: <http://nesmrtelnost.chrousta.cz/jazyk/jazyk-a-rec/>
- KAČALA, Ján. *Kultúrne rozmery jazyka. Úvahy jazykovedca*. Bratislava: Univerzitná knižnica, Národné knižničné centrum, 1997. 163 s. ISBN 80-85170-33-7
- KAČALA, Ján. *Slovenčina v literárnej praxi*. Martin: Matica slovenská, 2006. 170 s. ISBN 80-89208-46-0
- KAČALA, Ján. *Zložené útvary v jazyku*. Martin: Matica slovenská, 2010. 132 s. ISBN 978-80-7090-960-7
- KAČALA, Ján a Rudolf, KRAJČOVIČ. *Prehľad dejín spisovnej slovenčiny*. Martin: Matica slovenská, 2011. 233 s. ISBN 978-80-8128-006-1
- KRAJČOVIČ, Rudolf. *Svedectvo dejín o slovenčine*. Martin: Matica slovenská, 1980. 268 s.
- KRAJČOVIČ, Rudolf. *Pôvod a vývin slovenského jazyka*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1981. 240 s.
- KÜNG, H. *Malé dejiny katolíckej cirkve*. Praha: Vyšehrad, 2005. 148 s. ISBN 807021770
- MARSINA, Richard a kol. *Dejiny Slovenska I. (do roku 1526)*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1986. 532 s.
- MINÁRIK, Jozef. *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985. 375 s.
- MISTRÍK, Jozef a kol. *Encyklopédia jazykovedy*. Bratislava: Obzor, 1993. 513 s. ISBN 80-215-0250-9
- ONDRUŠ, Šimon a Ján, SABOL. 1987. *Úvod do štúdia jazykov*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 3. vydanie. 344 s. s. 17.
- SEDLÁK, Imrich a kol. *Dejiny slovenskej literatúry*. Martin: Matica slovenská, 2009. 596 s. ISBN 978-80-7090-935-5
- ŠMATLÁK, Stanislav. *Dejiny slovenskej literatúry II*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2002. 359 s. ISBN 80-88878-70-5
- TURČÁNY, Viliam a Matúš KUČERA. *Proglas*. Bratislava: Perfekt, 2004. 67 s. ISBN 80-8046-277-1
- ŽEŇUCH, Peter. Učený muž tejto zeme a jeho dedičia. In: *Prvý po mene známy... III. štvrtročnica zrodu svätogorazdovskej tradície na Slovensku*. Martin: Matica slovenská, 2016. 135 s. ISBN 978-80-8128-171-6

Štúdia vznikla s podporou Vedeckej grantovej agentúry Ministerstva školstva, vedy a výskumu a športu a Slovenskej akadémie vied (VEGA) v rámci projektu Kultúrne a teologické dedičstvo v evanjelických duchovných piesnách 17. - 20. storočia č. 1/0736/17.